

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Döngüsel Göçün Dış Ticaret Üzerine
Etkilerinin Çekim Modeliyle Analizi:
Türkiye Örneği

Analyzing The Impact of Circular
Migration on Foreign Trade with
Gravity Model: The Case of Turkey

Yazarlar/Authors

Yılmaz Onur ARİ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Bölümü, onurari@bayburt.edu.tr ORCID: 0000-0001-7634-2531

Ramazan SAYAR

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Bölümü, ramazansayar@bayburt.edu.tr ORCID: 0000-0001-8663-2962

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 09.09.2020

Kabul Tarihi: 07.04.2021

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 441-460

Kaynak Gösterme

Ari, Yılmaz Onur; Sayar, Ramazan (2021). "Döngüsel Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkilerinin Çekim Modeliyle Analizi: Türkiye Örneği", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s. 441-460.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Döngüsel göçler, göç alan ülke ve göç veren ülke arasında tekrarlayan ileri-geri göçmen hareketleridir. Ülke içinde ve ülkeler arasında döngüsel göçler olabildiği gibi; genellikle yetenek düzeylerine, iş alanlarına ve sektörlere ayrılmış bir şekilde de bu göçler olabilmektedir. Döngüsel göçün gerçekleşmesinde coğrafi yakınlığın yanı sıra, ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar da büyük önem arz etmektedir. Türkiye’de de bu durum söz konusudur. Bu çalışmada Türkiye ile sınır komşusu olan ülkelere ve Türkiye’ye kültürel ve tarihsel anlamda yakın olan ülkelere gelen göçmenlerin ithalat, ihracat hareketlerine ve toplam dış ticaret hacmine etkisi genişletilmiş panel çekim modeli kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan çekim modelinde Panel GMM (Generalized Method of Moments) EGLS (Estimated Generalized Least Square) yöntemiyle 2013-2017 yılları arası dönemi kapsayan 10 ülkenin verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’ye yapılan döngüsel göçün ithalat ve ihracat üzerinde anlamsız ancak dış ticaret üzerinde olumlu yönde önemli ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: döngüsel göç, ithalat, ihracat, Türkiye Ekonomisi, küreselleşme

Jel Sınıflandırması: F10, F14, F22, F62, J61

ABSTRACT

Circular migrations are repetitive back and forth migratory movements between a receiving country and a sending country. There may be circular activities within a country or between countries; also these migrations can occur as a divided form into skill levels, job postings and sectors. In addition to geographical proximity, historical and cultural ties between countries have a great importance for a circular migration activity. This is also the case for Turkey. In this study, we investigated the impact on the total volume of foreign trade, export and import activities of migrants, who came from border countries which are close ties with Turkey culturally and historically, by employing extended panel gravity model. In the gravity model of the study, non-interval data of 10 countries covering the period between 2013 and 2017 were used with the panel GMM (Generalized Method of Moments) EGLS (Estimated Generalized Least Square) method. The results showed that the circular migration to Turkey is not statistically significant on Turkey’s imports and exports but has a positive and statistically significant effect on foreign trade.

Keywords: circular migration, import, export, Turkish Economy, globalization

JEL Classification: F10, F14, F22, F62, J61

1. Giriş

Liberal ekonominin yeni bir atılım içine girdiği 1980 sonrası dönemde uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları, insanları sosyal güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlamaktadır. Bu durum, kuzeyin zengin ülkeleri ile güneyin fakir ülkeleri arasındaki var olan eşitsizliklerin daha da artmasına yol açmakta ve insanı daha iyi yaşam koşullarına erişmek için göç etmeye zorlamaktadır. Buna ilaveten, farklı bölgelerdeki siyasal ve etnik çatışmalar göç hareketlerini doğurmakta; yeni ticaret bölgelerinin yaratılması işgücü hareketlerini hızlandırmaktadır (Güllüpinar, 2012: 55).

Küresel ticaret hacmi, artan küreselleşmeye bağlı olarak giderek artmaktadır. Ulaştırma maliyetlerinin düşmesi, teknolojinin gelişmesi, dış kaynak kullanımının artması ve liberal politikaların yaygınlaşması gibi faktörler bu artışın nedenleri olarak öne sürülmektedir (Baier and Bergstrand, 2001: 23). Bu bağlamda ekonomik küreselleşme, gelişmekte olan ülkeler için her zaman bir kurtarıcı rolü üstlenmese de, küresel bazda ticareti arttırmıştır. Bu sonucun arkasındaki en önemli faktör dünya piyasalarının entegrasyonu ve hızlı teknolojik değişme, düşük işlem ve iletişim maliyetlerinden ortaya çıkan verimlilik kazançlarıdır. Bu gelişmeler, düşük maliyetlerin, yüksek verimliliğin, düşük ticaret engellerinin ve yeni yatırım fırsatlarının da ortaya çıkmasıyla rekabetin artmasını sağlamıştır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkeler coğrafi engellerin de ortadan kalkmasıyla özellikle son 20 yılda uluslararası ticarete aktif olarak yer almaktadırlar (Dikkaya ve Deniz, 2006: 166).

Küreselleşmeyle sınırlar aşılmasına rağmen ülkelerin uyguladıkları sınır politikaları, vize ve pasaport işlemlerinin zorluğu ve bazı hukuki yaptırımlar göçlerin sürelerinin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Göçler sürelerine göre değerlendirildiğinde daimi veya geçici olabilmektedir. Küreselleşmenin yol açtığı küresel göç hareketleri özellikle 1980'li yıllardan sonra geçici göçlerin en önemli ve genel bir alt türü olan döngüsel göçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu göçler az gelişmiş ve gelişmek yolundaki ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olmakta ve göç alan, göç veren ve göçmen açısından çeşitli faydalar sağlamaktadırlar. Bu tür küresel göçler, göç kararı ve geri dönüşü içeren birtakım süreçleri içermektedir. Döngüsel göçler de bu karar dizilerinin bir sonucudur ve iki yer arasındaki sosyal

ağlardan kaynaklanmaktadır (Haug, 2012: 8).

Özellikle döngüsel göçlerin bir alt kolu olan spontane döngüsel göçler sık etkileşimlerin ve döngüsel hareketlerin olduğu sınır boylarında gerçekleştirilmektedir. Sınır hareketlerinin kökleşmiş özellikleri bu göç türünün ana karakteristiğini oluşturur. Göç yönetilmeyen ve programsız bir yapıya sahiptir. Daha çok yakınlık bağları olan ülkeler arasında olmaktadır. Örnek olarak Suriye'den Lübnan'a özellikle turizm ve tarım sektörleri üzerine yapılan göçler ve Nepal'den Hindistan'a fabrika işçisi, restoran çalışanı, tarım işçisi, maden işçisi, bekçi, bakıcı olarak giden Nepalli göçmenlerin göçleri verilebilir (Bhattraï, 2007; Wickramasekara, 2011: 10).

İki ülke arasında önceden oluşturulmuş kültürel bağlar spontane döngüsel göçlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnsanlar ve ülkeler arasındaki ortaklaşa ilişkiler, karşılıklı mal ticareti ve etkileşimler iki ülke toplumunun sınır boylarında yaşayan bireyleri arasındaki göç faaliyetlerini döngüsellemiştir. Hatta bazı durumlarda bu ortaklaşa ilişkiler ulusal politikaların değişmesine neden olmuştur. Türkiye ve Suriye arasındaki vize uygulamalarındaki değişiklikler buna örnek olarak gösterilebilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce iki ülke arasında siyasi sınırın olmaması insanları çeşitli akrabalık veya sosyo-ekonomik ilişkiler kurmalarına engel teşkil etmemiştir. Savaştan sonra çizilen sınır çizgileri birtakım güçlülere neden olduysa da, iki halk arasındaki dil ve kültür benzerliği Suriyeli göçmenlerin Urfa, Mardin, Antep gibi sınır illerine göçünü yavaşlatamamıştır. Bunda coğrafi yakınlığın da büyük etkisi bulunmaktadır. Benzer ortak ilişkiler bir sınır şehri olan Edirne'de Bulgar ve Türk vatandaşları arasında da görülmektedir (Özkul, 2011: 3; Lordoğlu ve Aslan, 2015: 250-251).

Döngüsel göç yaklaşımının destekçileri göçmenlerin göç alan ülkeye mükemmel bir şekilde entegrasyonu veya kalıcı bir şekilde yerleşimi fikrini reddetmekte ve modern işgücünün ulus-ötesi niteliğinin sürdürülmesi görüşünü desteklemektedirler. Döngüsel göç, bu anlamda göç alan ve göç veren ülke arasındaki ağ faaliyetlerini tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Geçici olarak ülkesine dönen işçiler yeni ticaret ilişkilerinin geliştirilmesinde kilit rol oynayabilirler (Privarova ve Privara, 2016: 12914).

Göç, ticaret akışlarını iki temel kanaldan etkileyebilir. Birincisi, göçmenler, gittikleri ülkelerde kendi ürünlerini tüketmek istemektedirler. İkincisinde ise göç,

ticari işlem maliyetlerini azalmaktadır. Bu etki iki taraflıdır. Bir taraftan, göç, göç veren ülkedeki piyasalar ve iş bağlantıları bilgilerinin yaratılmasına yardımcı olur. Diğer bir ifadeyle, göçmenler, göç veren ülkedeki vatandaşlarıyla iletişim kurma açısından bir artıya sahiptirler. Öte yandan ortak dil, tarihsel ve kültürel bağlar ticari işlem maliyetlerini azaltabilir. Göçmenler, bu tür maliyetleri kısmak amacıyla göç alan ve göç veren ülkelerde üretilen ürünleri ve bu ürünlerin özellikleriyle ilgili bilgileri kullanabilirler (Blanes vd, 2009: 3-4).

Göçün göç veren ülkeye dolaylı bir katkısı da mal ve hizmet ihracını arttırmasıyla meydana gelmektedir. Göçmenler ülkelerinde tüketmeye alıştıkları malları talep etmektedirler. Bu da göç alan ülkenin göçmenlerin ülkesinden o malları ithal etmesiyle karşılanmaktadır. Yapılan araştırmalar geçici ve döngüsel şekilde göç edenlerin daimi göç edenlere göre daha fazla ikili ticareti teşvik edici etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre geçici göçmen sayısındaki yüzde 10'luk bir artış göçmenlerin geldiği ülkeye ABD'nin yaptığı ihracatı yüzde 1 ile 2.3 arasında; ithalatı ise yüzde 1 ile 3.5 arasında arttırmaktadır. Geçici göçün daimi göçe göre ikili ticarete etkili olmasının en önemli sebebi geçici göçmenlerin ülkeleriyle olan sıkı bağları sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır (Cali ve Cantore, 2010: 10).

Bu çalışmada Türkiye'nin sınır komşusu olan ve yakın çevresindeki tarihi ve kültürel bağları bulunan ülkelere yapılan göçlerin dış ticaret hacmini ne yönde etkilediği incelenmiştir. Çalışmanın bölümleri şu şekildedir: 2. Bölümde göç-ticaret ilişkisi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. 3. Bölümde çekim modeli ile ilgili teorik altyapıya, 4. Bölümde ise veri ve metodolojiye yer verilmiştir. 5. Bölümde analiz bulguları ve son olarak da çalışmanın sonuçları yer almaktadır.

2. Literatür Taraması

Göç kararlarının incelenmesinde sadece mikro faktörlerin göz önünde bulundurulmasını değil, aynı zamanda bireylerin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve coğrafi koşullar gibi makro faktörlerin de hesabı katılması gerektiğini ilk olarak Gardner ifade etmiştir (Gardner, 1981). O tarihten itibaren küresel göç teorilerini birleştirme çabaları devam etmektedir.

Bu bağlamda, gerek göç alan ülke, gerekse göç veren ülkelerdeki makro yapısal bağlantılara odaklanan çağdaş göç teorilerinden göç sistemleri teorisini geliştirerek yeni bir çerçeve oluşturmaya çalışan Jennissen'in neden-sonuç zincirleri yaklaşımı

(Jennisen, 2007), küresel göç sistemlerindeki neden-sonuç ilişkilerini dört grupta incelemiştir: ekonomik, sosyal, politik ve bağlantılar. Bu çerçevedeki neden-sonuç ilişkileri, neoklasik ekonomik teori, dual işgücü piyasası teorisi, işgücü göçünün yeni ekonomisi, ağ teorisi ve kurumsal teori gibi farklı küresel göç teorilerinden elde edilmektedir.

Disiplinler arası birleştirici bir küresel göç teorisi yaratmaya yönelik bir çaba olmasa da, küresel göç olgusunu tek bir bakış açısından anlamının imkânsızlığını inceleyen Hooghe vd. (2008) göç akımlarının, başta işgücü piyasası olmak üzere ekonomik teşviklere, aynı zamanda kültürel ve sömürge bağlantılarına tepki verdiğini ifade etmektedir. Göç modellerinin işgücü piyasasındaki kıtlıklara tepkisinin oldukça etkili olduğu görülürken, analiz göçmenlerin yüksek düzeyde sosyal harcamalardan etkilenmediğini göstermektedir.

Küreselleşme hareketlerinin tırmanışa geçtiği 1980'li yıllardan bu yana giderek artan küresel göçmen hareketlerinin küresel ticaretteki artışın bir nedeni olabileceği yönünde tartışmalar hız kazanmıştır. Çalışmalardan çıkan ampirik bulgular birçok ülke için göç ve ticaret hacmi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunduğunu kanıtlar niteliktedir (Head ve Rise, 1998 ; Kugler ve Rapaport, 2007; Lewer ve Van den Berg, 2009; Karagöz, 2009; Ghatak vd., 2009; Foad, 2011; Gheasi vd., 2013; Campaniello, 2014; Lufuke, 2017; Admassu, 2019).

Göçmenler, piyasa fırsatları hakkında üstün bilgi sahibi olmaları nedeniyle kendi ülkeleriyle ticareti genişletebilirler. Head ve Ries (1998), bu önermeyi test etmek için 1980-1992 yılları arasında Kanada'nın ticari partnerleri üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada kullanılan artırılmış bir çekim modeline göre, göçmen sayısındaki yüzde 10'luk bir artışın Kanada'nın göçmenlerin ülkesine yaptığı ihracatta yüzde 1'lik bir artış ve ithalatta yüzde 3'lük bir artış ile ilişkili olduğunu görülmüştür. Bu bulgular, göçmenlerin anavatanları ile olan bağlantıları ve bilgilerinin küresel ticaretteki işlem maliyetlerini azalttığı hipotezini desteklemektedir.

Kugler ve Rapaport (2007), 1990-2000 yılları arasında ABD'ye daimi göç eden göçmenlerin geldikleri ülkelere yaptıkları yatırımları, Foad (2011) ise aynı yıllar arasında 50 Amerikan eyaletine 10 farklı ülkeden göç eden göçmenlerin ülkelerinden ABD'ye gelen yabancı yatırımları incelemiştir. Sonuç olarak eğitilmiş ve kalifiye göçmenlerin doğrudan yabancı yatırım akışları üzerinde önemli bir etkiye sahip

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir sonuç İngiltere'ye 2001-2007 yılları arasında 22 ülkeden yapılan kalıcı göçler üzerine yapılan araştırma da ortaya konmuştur (Gheasi vd, 2013). Özellikle spontane döngüsel göçlerde göçmenin eğitim düzeyinin düşük olması döngüsel göçlerde doğrudan yabancı yatırım etkisinin negatif olmasına neden olmaktadır. Programlı döngüsel göçlerdeki eğitim programı ise kalifiye göçmenlerin anavatanlarında doğrudan yatırım yapmalarını sağlayabilir.

Lewer ve Van der Berg (2009), çalışmalarında göç ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Göçün uluslararası ticareti etkilediğinin varsayıldığı altı kanallı test etmek için eş zamanlı bir denklem regresyon modelinde panel verisi uygulanmıştır. Sonuçlar göçün 1991-2000 yılları arasında 16 OECD ülkesinde göçmenin göç alan ve göç veren ülke arasında iki taraflı ticareti teşvik ettiğini göstermiştir.

Karagöz (2009), 1970-2005 dönemine ait verileri kullanarak işçi dövizlerinin Türkiye ekonomisi üzerinde büyüme etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Zaman serisi regresyon bulguları, Türkiye'ye havale akışının büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Öte yandan, ihracat ve yurt içi yatırımlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, doğrudan yabancı yatırımların anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre, Türkiye ile ticari partner ülkeler arasındaki uzaklığın da ikili ticarete olumsuz bir etki yarattığı öne sürülmüştür.

Ghatak vd. (2009), AB'ye sonradan katılan bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile İngiltere arasındaki göç ve ticaret akışlarını ele almıştır. Çalışmada 1996-2003 dönemine ait panel veri setinden faydalanarak bir çekim modeli kullanılmıştır. Çalışmalarının sonucunda; göçmenlerin göç alan ülkeye yaptıkları ithalatın, göç veren ülkeye yani anavatanlarına yaptıkları ihracattan daha etkili olduğunu öne sürmüşlerdir.

Campaniello (2014), çalışmasında ikili ihracatın iki taraflı göç konusundaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Bu amaçla 1970-2000 yılları arasında Akdeniz Üçüncü Ülkelerinden Avrupa Birliği ülkelerine akışları çekimi modeli aracılığıyla ele almıştır. İhracat için araç olarak tarifeler ve döviz kuru oynaklığını kullanmıştır. Çalışma sonucunda serbest ticaretin, kısa vadede göçü azaltmada etkili bir politika olmadığı ve ihracat artışının göçmen sayısını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kim ve Lim (2016), göçmenleri vasıflı ve vasıfsız olmak üzere iki grupta incelemiş ve 1999-2010 dönemi kapsamında Kore'nin 42 ticaret ortağını içeren bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışma bulguları, vasıflı göçün Kore'nin göç veren ülkeden yaptığı ithalatı arttırdığı sonucunu ortaya koymuştur.

Lufuke (2017), çalışmasında çekim modelini kullanarak farklı ülkelerdeki Tanzanyalıların Tanzanya'nın ihracatına ve ticaret hacmine etkisini incelemiştir. Göç edilen ülkelerdeki Tanzanyalı göçmen artışının Tanzanya'nın ihracatına ve ticaret hacmine olumlu bir etki yaptığı çalışmada öne sürülmüştür. Bu olumlu etkinin gelişmekte olan ülkelere ziyade, gelişmiş ülkelerle yapılan ticarete daha belirgin olduğu çalışmada ifade edilmiştir.

Özekicioğlu ve Soyuyiğit (2019), çalışmalarında Avrupa Birliği içinde en fazla göç alan ülke konumunda bulunan Almanya'ya 2000-2016 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçün, ülkenin dış ticareti üzerindeki etkisini panel çekim modeli yardımıyla ele almışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, ülkelerin Gümrük Birliği'ne üyeliklerinin ve GSYH'lerinin Almanya'nın ihracatını pozitif olarak, kişi başına düşen gelir düzeylerinin ve Almanya ile aralarındaki uzaklığın ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği ortaya konmuştur.

Admassu (2019), 136 ülkenin 1970-2000 dönemine ait 10 yıl aralıklı kapsamlı bir panel veri setini kullandığı çalışmasında Afrikalı ve Asyalı göçmenlerin ticarete etkilerini karşılaştırmıştır. Çalışmada Afrikalı göçmenlerin homojen ürün ihracatını, Asyalı göçmenlerin ise farklılaştırılmış mamul malların ihracatını teşvik ettikleri ortaya konmuştur. Gerek Afrikalı, gerekse Asyalı göçmenlerin göç ettikleri ülkelerin ithalatına pozitif ve anlamlı bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. Çekim Modeli

Newton'un fizikte 17. yy.'da ortaya koyduğu yasalardan biri olan Çekim yasası 20. yy.'da iktisadi çalışmalara da ilham vermiş ve çekim modeli olarak literatürde yer edinmiştir. Bu çalışmalardan ilki Walter Isard (1954) ve daha sonraları Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) tarafından yapılmıştır (Tinbergen, 1962; Pöyhönen, 1963). Linnemann (1966) modele çeşitli açıklayıcı değişkenleri eklemiş, Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) ise modelin teorik olarak temellerinin sağlanmasında önemli rol üstlenmişlerdir (Linnemann, 1966; Anderson, 1979; Bergstrand, 1985).

Fizikteki kullanımı aşağıda verilen çekim yasasına göre iki cismin aralarındaki

çekim gücü (F) kütleleri (m_1m_2) çarpımıyla doğru orantılı birbirleri arasındaki mesafenin (r^2) karesiyle ters orantılı olarak olmaktadır.

$$F = G \frac{m_1m_2}{r^2}, \quad G = 6.67 \times 10^{-11}$$

Çekim yasasının uluslararası ticarete uyarlanması ile iki ülkenin birbirleri ile olan ticaret hacmi ülkelerin büyüklüğünü temsil eden gayri safi yurtiçi hâsıla ile doğru, birbirlerine olan uzaklıkları ile ters orantılı bir denkleme dönüşmektedir. Aşağıda 1 numaralı denklem olarak ortaya çıkan çekim modelinin temel değişkenleri olan büyüklük (GDP) ve uzaklık (D) gösterilirken iktisadi uygulamalarda daha fazla değişken kullanılabilir.

$$IT_{ij} = C * (GDP_i * GDP_j) / D_{ij} \quad (1)$$

IT_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki uluslararası ticaret

GDP_i ve GDP_j : i ve j ülkelerinin gayri safi yurtiçi gelirleri

D_{ij} : İki ülkenin aralarındaki uzaklık

C: sabit

Denklemin iki tarafının logaritması alınınca aşağıdaki 2 numaralı doğrusal denkleme ulaşılır;

$$\text{Log}(IT_{ij}) = \text{Log}(c) + \text{Log}(GDP_i) + \text{Log}(GDP_j) - \text{Log}(D_{ij}) \quad (2)$$

4. Metodoloji

Uluslararası ticaret ithalat ve ihracat olarak iki yönlü bakılabileceği gibi ikisinin toplamı olan ticaret hacmi açısından da incelemektedir. Döngüsel göçün bu üç durumda farklılık arz edebileceği düşünüldüğünden ayrı ayrı ele alınması uygun bulunmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada döngüsel göçün çekim modeli vasıtasıyla ihracat, ithalat ve ticaret hacmi üzerindeki etkisi üç farklı modelle incelenip sonuçlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi yapılacaktır.

Çalışmada kullanılan panel verileri tek boyutlu olarak kullanılan yatay kesit ve zaman serilerinin tek başlarına olmasına göre daha kapsamlı ve geniş bir modelleme için uygun olmasından dolayı literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Panel verilerle yapılan modellerde ise en çok dinamik panel veri analiz yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Dinamik analiz herhangi bir dönemde gerçekleşen iktisadi olguların

geçmiş dönemlerdeki birikimlerden ve tecrübelerden etkilenmesini içermesi bakımından - özellikle bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin oluşturulacak olan iktisadi denklemde açıklayıcı değişken olarak bulunması - önemli hale gelmektedir.

Dinamik panel veri analizlerinde daha çok tercih edilen yöntem Arellano ve Bond (1991)'un çalışmalarında ortaya çıkardıkları hata terimlerinin otokorelasyon içerdiği ve hem sabit varyans hem de değişen varyans olması durumlarında etkin tahminciler elde eden GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi)'dir (Akay, 2015). GMM yönteminde öncelikle, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri kullanılarak birinci fark modeli oluşturulmakta ve GLS yöntemi kullanılarak iki aşamalı bir tahmin yapılmaktadır (Tatoğlu,2013).

Çalışmada kullanılan Çekim modelinde Panel GMM (Generalized Method of Moments) EGLS (Estimated Generalized Least Square) yöntemiyle 2013-2017 yılları arası dönemi kapsayan 10 ülkenin verileri kullanılarak dengeli panel oluşturulmuştur. EGLS yöntemi, özellikle küçük örneklerde, OLS (Ordinary Least Squares) yönteminden, tahmindeki hassasiyetinden dolayı daha kesin sonuçları olacaktır. Bu konuda Kenward ve Roger (1997) küçük örneklem büyüklüğünden kaynaklanan önyargı ve etkiyi azaltmak için, genellikle büyük örneklerle çalışmak için uygun olan geleneksel EGLS'nin küçük örnekler için de güvenilirliğini kanıtlamıştır. Bununla birlikte EGLS yönteminin uygulanabilmesi hata terimleri varyans bileşenleri konusunda bilgi sahibi olmayı gerektirir. Yapılan çalışmada bu bileşenlerin tespit edilebilmesi için zaman etkisini ortaya çıkaran Wallace ve Hussain (1969) yönteminde karar kılınmıştır (Baltagi, 2001). Zamanla değişmeyen mesafe değişkeninin bulunmasından dolayı Wallace ve Hussain (1969) yöntemi daha başarılı sonuçlar vermektedir.

Çekim modelinin 3. bölümde bahsedilen temel değişkenleri olan büyüklük (GDP) ve uzaklık (UZ) değişkenlerinin yanı sıra döngüsel göçü temsilen denkleme dâhil olan ülkelerden¹ Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayıları (ZİYSAY) modele dâhil edilerek genişletilmiştir. Bu üç bağımsız değişkenin öncelikle bağımlı değişkenlerden olan Türkiye'nin ihracat (IHR) ile aralarındaki ilişki daha sonra ise ithalat (IHT) ve ikili ticaret hacmi (FOR) arasındaki ilişki incelenmiştir. Analize

¹ Gürcistan, Azerbaycan, İran, Irak, Bulgaristan, Makedonya, Bosna, Kazakistan, Türkmenistan, Ukrayna

konu olan modeller aşağıda gösterilmiştir;

$$\text{Log(IHR}_{it}) = \alpha_0 + \beta_1 \text{Log(IHR}_{it-1}) + \beta_2 \text{Log(GDP}_{it}) + \beta_3 \text{Log(ZIYSAY}_{it}) - \beta_4 \text{Log(UZ}_{i}) + \beta_5 (C_DUMMY) \quad (3)$$

$$\text{Log(ITH}_{it}) = \alpha_0 + \beta_1 \text{Log(ITH}_{it-1}) + \beta_2 \text{Log(GDP}_{it}) + \beta_3 \text{Log(ZIYSAY}_{it}) - \beta_4 \text{Log(UZ}_{i}) + \beta_5 (C_DUMMY) \quad (4)$$

$$\text{Log(FOR}_{it}) = \alpha_0 + \beta_1 \text{Log(FOR}_{it-1}) + \beta_2 \text{Log(GDP}_{it}) + \beta_3 \text{Log(ZIYSAY}_{it}) - \beta_4 \text{Log(UZ}_{i}) + \beta_5 (C_DUMMY) \quad (5)$$

Yukarıda verilen denklemlerde;

IHR_{it} : t yılında Türkiye'nin i ülkesine yaptığı ihracat

ITH_{it} : t yılında Türkiye'nin i ülkesinden yaptığı ithalat

GDP_{it} : t yılında i ülkesinin gayri safi yurtiçi geliri

$ZIYSAY_{it}$: t yılında i ülkesinden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı

UZ_i : i ülkesinin Türkiye ile aralarındaki uzaklık

C: sabit

Çekim modelinin doğrusal hale getirilmesinin gerekliliğinden dolayı tüm değişkenlerimizin logaritmalarının alınmasıyla elde edilen veriler analizde kullanılmıştır.

Ekonometrik analizlerde zaman sonuçların doğruluğundan emin olmak için değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Durağanlığın sağlanmadığı durumlarda uzun dönemli analizlerde doğru sonuca ulaşılamamakta ve sahte regresyon problemi ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle de serilerin durağanlaştırılması önemlidir (Kutlar, 2000). Çekim modelinde bulunan değişkenlerin de zaman boyutuna sahip olmalarından dolayı birim köke sahip olup olmadıkları incelenmesi gerekmektedir. Birim kök durumunda panel veri analizi kullanılamaz ve bunun yerine eşbütünleşme analizi yapılmalıdır. Fakat bu çalışmada kullanılan panel verileri kısa dönemli (5 yıl) olmaları nedeniyle model tahmininden önce birim kök testleri ve yapısal kırılma testleri kullanılmamıştır (Karagöz, 2011; Şahin, 2017).

Panel veri kullanılan yöntemlerde tahminleme yapmada sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasından biri tercih edilmelidir (Gujarati ve Porter, 2003). Panel

verilerin yer aldığı yatay kesit birimi fazla sayıda ve zaman birimi (T), yatay kesit örneklem sayısından (N) daha az olduğu durumda, rassal etkiler modelinin, sabit etkiler modelinden elde edilen tahminlere nazaran daha etkin tahminler elde etmesi beklenmektedir. Ters durumda ise sabit etkiler modelinin seçilmesi daha uygun olmaktadır. Ayrıca iki model arasında tercihte bulunmak için literatürde sıklıkla Hausman testi de kullanılmaktadır (Baltagi, 2001). Bu çalışmada ise kullanılan çekim modelinin doğası gereği kullanılan ve zamana göre değişmeyen uzaklık (UZ) değişkeninden dolayı ve analize dahil edilen ülke sayısının analizin kapsadığı yıl sayısından fazla olması nedeniyle sabit etkiler yerine rassal etkiler modelinin kullanılması tercih edilmiştir (Hsiao, 2014; Baltagi, 2008; Karagöz, 2011; Şahin, 2017).

5. Analiz Bulguları

Bu çalışmada Eviews 9 programı kullanılarak döngüsel göçün çekim modeli vasıtasıyla ihracat, ithalat ve ticaret hacmi üzerindeki etkisi üç farklı Panel GMM EGLS modeliyle incelenmiş ve sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1. Panel GMM EGLS (Yatay Kesit Rassal Etkiler) Wallace And Hussain Varyans Bileşen Tahminleme Yöntemi

Bağımsız değişkenler	Bağımlı değişkenler		
	LNIHR	LNITH	LNFOR
	0.862822	2.014365	1.646752
C	[0.705867]	[5.126468]	[1.287589]
	(0.4849)	(0.0000)	(0.2063)
			0.569221
LNFOR(-1)	---	---	[5.782853]
			(0.0000)
		0.884207	
LNITH (-1)	---	[17.71335]	---

(0.0000)			
LNIHR(-1)	0.818997		
	[16.01801]	---	---
	(0.0000)		
LNGDP	0.249659	0.069524	0.308421
	[3.183775]	[1.086791]	[2.037535]
	(0.0030)	(0.2846)	(0.0492)
LNZIYSAY	-0.051567	0.012251	0.127646
	[-	[0.778251]	[1.973505]
	1.334064]	(0.4417)	(0.0564)
	(0.1908)		
LNUZ	-0.364953	-0.207682	-0.251190
	[4.777741]	[-1.518195]	[1.498175]
	(0.0000)	(0.1379)	(0.1431)
Adjusted R-squared	0.970287	0.961159	0.878875
SEE	0.229867	0.195380	0.320433
Sargan J-Statistic	8.101290	8.673031	2.649613
	(0.043964)	(0.033969)	(0.448858)

Not: 1. :[.] içindeki değerler katsayı tahminlerinin standart hataları (.) içinde ise p- değerleri gösterilmiştir.

2. %10 ve daha düşük düzeylere kadar istatistiksel olarak anlamlı bulunan katsayılar koyu olarak belirtilmiştir.

Buradaki sonuçlara göre her üç modelde de çekim modellerinin genel sonuçları ile benzer olarak büyüklük göstergesi olarak kullanılan GSYH ihracat ve ticaret

hacmi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olarak bulunmuş fakat ithalat üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bunun nedeni olarak Türkiye ithalatında ihracattan farklı olarak ülkelerin ekonomik büyüklüklerinden ziyade ithalat ihtiyacının karşılanması ön plana çıkmakta dolayısıyla aramalı ithalat ortaya çıkmaktadır (Karagöz, 2011). Buna rağmen yine de GSYH ekonomik büyüklüğün bir temsilcisi olarak kullanıldığında ikili ticareti genişletici etkide bulunduğu görülmektedir.

Uzaklık değişkeni ise literatürle uyumlu olarak negatif işaretli olarak bulunmuş fakat ihracat bağımlı değişkeninin modelinde anlamlı olmasına rağmen dış ticaret hacmi ve ithalat bağımlı değişkenli modellerde ise anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla ihracat yapılan ülkelerin Türkiye ile arasındaki uzaklıklar arttıkça Türkiye'nin ihracatı negatif olarak etkilenmektedir.

Döngüsel göç değişkeni eklenerek çekim modelinin genişletilmesi sağlanmıştır. Burada literatüre göre döngüsel göçün ikili ticaret ve toplam ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir (Karagöz, 2009; Lewer ve Berg, 2009; Head ve Rise, 1998). Modellerin analiz sonuçlarına göre ise ihracatın bağımlı değişken olduğu modelde döngüsel göçü temsil eden ziyaretçi sayısı bağımsız değişkeni negatif işaretli çıkmış fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Burada analizde kullanılan dönemin küçük olması döngüsel göçün ithalat ve ihracat üzerindeki ayrı ayrı etkisinin görülmesinde yeterli olmamasından kaynaklanabilmektedir. Buna rağmen ithalat üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bunun yanında ise toplam ikili ticaret hacmini temsil eden bağımlı değişkenin bulunduğu modelde ise %10 anlamlılık düzeyinde ve pozitif işaret bulularak literatürle uyumlu bir sonuç elde edilmiştir.

Diğer taraftan dinamik panel analizi olması nedeniyle bağımsız değişken olarak modellere eklenen ithalat, ihracat ve toplam dış ticaret hacminin gecikmeli değerlerinin büyük oranda etkili ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Geçmiş yılların ithalat ihracat ve ticaret hacmi sonraki yılların ikili ticaretlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada Türkiye'nin diğer ülkelerle kurduğu uzun yıllara yayılan iş bağlantıları, ikili ticari ilişkiler, yapılan ticaret sonucunda oluşan memnuniyet ve güven bu etkinin oluşmasını sağlamaktadır.

6. Sonuç

Küreselleşme özellikle 1980'li yıllardan sonra göç hareketlerinin dünya üzerinde artmasına daha da spesifik olarak döngüsel göçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döngüsel göçler coğrafi yakınlığın yanı sıra, ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar da büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan tarihsel ve kültürel bağları yakın coğrafyamızla olan ilişkilerimizi günümüzde de hala etkileyen önemli bir unsurdur. Bu çalışmada Türkiye ile sınır komşusu olan ülkelere ve Türkiye'ye kültürel ve tarihsel anlamda yakın olan ülkelere gelen göçmenlerin ithalat, ihracat hareketlerine ve toplam dış ticaret hacmine etkisi genişletilmiş panel çekim modeli kullanılarak incelenmiştir.

Model sonuçlarına göre ekonomik büyüklüğün (GSYH) ithalat dışında ihracat ve toplam ticaret hacmi üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüklüğün ticaret üzerindeki genişletici etkisi literatürle uyumlu bir şekilde ortaya konulmuştur. Yine uzaklık(UZ) değişkeni ithalat ve toplam ticaret hacmi üzerinde olumsuz etkisi anlamlı çıkmasa da ihracat üzerindeki olumsuz etkisi istatistiksel olarak önemli derecede anlamlı çıkmıştır. İhracatçılar, taşımanın uluslararası ticarete önemli bir maliyet kalemi olması nedeniyle uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için yakın komşu ülke pazarlarına ihracatta daha da istekli olmaktadır. Dolayısıyla ihracatın uzaklıkla ters orantılı bir ilişkisi bulunması iktisadi çekim modelinde beklenen bir sonuçtur.

Diğer taraftan çalışmada kullanılan dinamik panel çekim modeli analizinde analizi yapılan üç modelde de bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkenler üzerinde beklenildiği üzere önemli bir etken olarak görülmektedir.

Çalışmanın sorusunun cevabının arandığı döngüsel göçü temsil eden analize dahil edilen ülkelere Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı (ziysay) bağımsız değişkeni ithalat ve ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamsız olmasına rağmen toplam dış ticaret üzerinde benzer yapılan çalışmalarla aynı doğrultuda olumlu yönde önemli ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip bulunmuştur. Burada analizde kullanılan dönemin küçük olması döngüsel göçün ithalat ve ihracat üzerindeki ayrı ayrı etkisinin görülmesinde yeterli olmamasından kaynaklanabilmektedir.

Sonuç olarak küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların sağlanan vize kolaylıkları sayesinde sadece harita üzerinde kalması özellikle yakın coğrafyalara

olan uluslararası ticaretin artmasında önemli bir role sahiptir. Buralardan yapılan döngüsel göç hareketleri sayesinde ise ülkelerin birbirlerine olan ticari ilişkilerini geliştirici bir etkide bulunmaktadır. Gittikçe artan döngüsel göç hareketleriyle bu gelişimin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği öngörülebilmektedir. Ülke yönetimlerinin döngüsel göç hareketlerini geliştirici düzenlemelerle ülkenin ticaret hacmini arttırmada fırsata dönüştürebileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aziz Kutlar, *Ekonometrik Zaman Serileri*. Gazi Kitabevi, 2000.
- Badi Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, 2nd Ed.,UK: John Wiley & Sons Ltd., 2001.
- Badi Baltagi, *Econometric Analysis Of Panel Data*. John Wiley And Sons Ltd. 4th Edition, Chichester, England, 2008.
- Cheng Hsiao, *Analysis of Panel Data* (No. 54), Cambridge University Press, 2014.
- Chong-Uk Kim & Gieyoung Lim, G., “Immigration and International Trade: Evidence from Recent South Korean Experiences”, *International Area Studies Review*, 19(2), 2016, pp. 165-76.
- Çağlayan E. Akay (2015). “Dinamik Panel Veri Modelleri”, *Stata İle Panel Veri Modelleri içinde*, İstanbul: Der Yayınları, 2015, ss. 81-100.
- Damodar Gujarati, *Basic Econometrics*. Forth Edition. Singapura: McGraw-Hill, 2003.
- Derya Özkul, “Circular Migration Schemes: Renewed Interests in the Destination Countries”, *Best Participant Essays Series*, 61, 2011.
- Dudley Wallace. & Ashiq Hussain, “The Use of Error Components Models in Combining Cross Section with Time Series Data”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1969, ss. 55-72.
- Ferda Yerdelen Tatoğlu, *İleri Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013.
- Foad Hisham, “FDI and Immigration: A Regional Analysis”, *The Annals of Regional Science*, 2011, ss.97-98.
- Fuat Güllüpnar, “Göç Olgusunun Ekonomi Politikası ve Uluslararası Göç Kuramları

Üzerine Bir Değerlendirme”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4, 2012, ss.53-85.

Halil Özekicioğlu & Semanur Soyyiğit, “Dış Ticaret ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Çekim Modeli Analizi: Almanya Örneği”, Journal of Economy Culture and Society, 60, 2019, ss. 125-43.

Hans Linnemann, An Econometric Study of International Trade Flows, North Holland, Amsterdam, 1966.

James E. Anderson, “A Theoretical Foundation for the Gravity Equation”, American Economic Review, 93 (1), 1979, ss. 170-192.

Jan Tinbergen, “An Analysis of World Trade Flows”, J. Tinbergen (ed): Shaping the World Economy içinde, New York: The Twentieth Century Fund, 1962.

Jeffrey H. Bergstrand, “The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence”, Review of Economics and Statistics, 67 (3), 1985, ss.474-481.

Jose V. Blanes, Joan Martin-Montaner & Guadalupe Serrano (2009). “The Link Between Immigration and Trade in the Spanish Regions”, AccessedDate21.08.2019, https://www.researchgate.net/profile/Joan_MartinMontaner/publication/239802679_The_link_between_immigration_and_trade_in_the_Spanish_regions/links/02e7e52a049f2aede6000000/The-link-between-immigration-and-trade-in-the-Spanish-regions.pdf

Joshua Lewer & Hendrik Van der Berg, “How large is International Trade’s Effect on Economic Growth?”, Journal of Economic Surveys, 17(3), 2003, ss. 363-96.

Joshua Lewer & Hendrik van der Berg, “Does Immigration Stimulate International Trade? Measuring The Channels Of Influence”, The International Trade Journal, 23(2), 2009, ss.187-230.

Kadir Karagoz, “Workers’ Remittances and Economic Growth: Evidence from Turkey”, Journal of Yasar University, 4(13), 2009, ss. 1891-1908.

Kadir Karagöz, “Göç-Ticaret İlişkisi: Panel Çekim Modeli”, Sosyo-Ekonomi, 2011, ss.55-68.

- Keith Head & John Ries, “Immigration And Trade Creation:Econometric Evidence From Canada”, *The Canadian Journal of Economics*, Vol.31, No.1, 1998, ss. 47-62.
- Kuvvet Lordoğlu & Mustafa Aslan, “Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011- 2014”, *Göç Dergisi*, 2(2), 2015, ss. 249-67.
- Levent Şahin, “Azerbaycan’ın Bdt’ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Özel Sayı -1), 2017, ss. 137-42.
- Magdalena Privarova & Andrej Privara, “Circular Migration and Its Impacts in the Current Stage of Globalization”, *International Journal of Environmental and Science Education*, 11 (18), 2016, ss. 12909-12917.
- Manuel Arellano, M. & Stephen Bond, S., “Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations”, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 1991, ss. 277-297.
- Marc Hooghe, Ann Trappers, Bart Meuleman & Tim Reeskens, “Migration to European Countries: A Structural Explanation of Patterns”, *International Migration Review*, 42 (2), 2008, ss. 476-504.
- Massimilano Cali & Nicola Cantore, “The Impact of Circular Migration on Source Countries: A Simulation Exercise”, *Overseas Development Institute*, 2010, ss.1-56.
- Maurice Kugler, Hillel Rapoport, “International Labor and Capital Flows: Complements or Substitutes?”, *Journal of Economic Letters*, 94, 2007, ss.155-62.
- Mehmet Dikkaya & Fatih Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2006, ss. 163-181.
- Mike Kenward & James Roger, “Small Sample Inference for Fixed Effects from Restricted Maximum Likelihood”, *Biometrics*, 53(3), 1997, ss. 983-97. doi:10.2307/2533558
- Mojtaba Gheasi, Peter Nijkamp & Piet Rietveld, “Migration and Foreign Direct Investment: Education Matters”, *Annals of Regional Science*, 51, 2013,

ss.73-87.

Mosses Lufuke, “The Nexus Between Cross-Border Migration and International Trade: Evidence From Tanzania”, *African Journal of Economic Review*, 5(3), 2017, ss.85-93.

Nadia Campaniello, “The Causal Effect of Trade on Migration: Evidence from Countries of the Euro-Mediterranean Partnership”, *Labour Economics*, Vol.30, 2014, ss. 223-233.

Pentti Pöyhönen, “A Tentative Model for the Volume of Trade Between Countries”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 90, 1963, ss.23-40.

Piyasiri Wickramasekara, “Circular Migration: A Triple Win or Dead End”, *International Labor Organization, Discussion Paper*, No: 15, 2011, ss. 1-108.

Raju Bhattraï, “Open Borders, Closed Citizenships: Nepali Labor Migrants in Delhi”, *International Migration. Multi –Local Livelihoods and Human Security: Perspectives From Europe, Asia and Africa*, The Netherlands: 30-31 August, 2007.

Robert W. Gardner, “Macro Level Influences on the Migration Decision Process”, G.F. De Jong & R. W. Gardner (ed.) *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Micro level Studies in Developed and Developing Countries*, New York: Pergamon Press, 1981, ss.59-89.

Roel Jennissen, “Causality Chains in the International Migration Systems Approach”, *Population Research and Policy Review*, 26 (4), 2007, ss. 411-36.

Samuel Admassu, “A Comparative Analysis of African and Asian Migrants’ Effect on Trade”, *Empirical Economics*, 56, 2019, ss. 2079-2092.

Scott L. Baier & Jeffrey H. Bergstrand, “The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity”, *Journal of International Economics*, 53 (1), 2001, ss. 1-27.

Sonja Haug, “Migration and Return Migration: The Case of Italian Migrants in Germany”, *Workshop of Labor Migration and Transnationalism in Europe*, Regensburg: Südost-Institut, 2012.

Subrata Ghatak, Monica Ioana Pop Silaghi & Vince Daly, “Trade and Migration

Flows Between Some CEE Countries and the UK”, *The Journal of International Trade and Economic Development*, 18(1), 2009, ss.61-78.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar bu makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.